



Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ

СПЕЦІАЛЬНА ДОПОВІДЬ щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України

Які інструменти РФ застосовує для окупації
та підкорення населення тимчасово окупованих
територій України?

SUMMARY

БЕРЕЗЕНЬ 2025 РОКУ

Резюме

Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України – результат аналізу досвіду окупації частини території України та пошуку спільних патернів дій і політик РФ, що були реалізовані нею до та після окупації території Кримського півострова, та як потім ці практики були застосовані до інших територій України, що нині перебувають під російською окупацією.

Метою доповіді є систематизація та аналіз практик масових порушень прав людини з боку РФ як одного з ключових інструментів захоплення та утримання

контролю над українськими територіями, а також запровадження країною-агресором політик для підкорення цивільного населення на них.

Доповідь охоплює період з початку агресії РФ проти України в 2014 році й аналізує події напередодні розгортання окупації українських територій, системні практики порушення прав людини під час захоплення та утримання контролю над територіями, підкорення цивільного населення на них. Крім того, у фокусі доповіді є аналіз ефективності реагування та протидії Української держави на масові порушення прав людини з боку РФ на окупованих територіях та їхні наслідки.

РОЗДІЛ 1.

Дії та політики РФ, що передували тимчасовій окупації частини території України

1.1. Ще задовго до початку активних воєнних дій із захоплення Кримського півострова та частин Донецької і Луганської областей у 2014 році РФ тривалий час системно вела підготовчу політику до такого захоплення. Здебільшого вона була спрямована на формування в громадян України відчуття приналежності до РФ (спільна історія, культура, мова тощо). На жаль, відсутні детальні дослідження впливу РФ на різні сфери державної політики України до початку збройної агресії у 2014 році. Ми маємо дуже обмежене коло досліджень практики «когнітивної окупації» – захоплення РФ інформаційного, культурного, освітнього просторів як передумови, підготовчого етапу можливої окупації за допомогою збройних сил. Цей вплив потребує детального аналізу й опису.

1.2. Після набуття Україною незалежності, де-факто не відбулося сепарації та формування власного інформаційного поля України. Весь час до початку збройної агресії проти України РФ вкладала значні ресурси в просування та підтримку російського інформаційного продукту на території України та створення єдиного інформаційного простору. Цьому сприяли трансляція російських телеканалів в Україні, наявність в Україні російських супутникових каналів, російського радіо тощо. Через пропаганду війни і насильства в 2014 році в Україні були заборонені російські пропагандистські телеканали – НТВ, «Росія-24», «Перший канал», «Росія-1», «Зірка» (рос. – «Россия-24», «Первый канал», «Россия-1», «Звезда»), Life News, Russia Today і кілька інших.

Чимало медіа, які поширювали російські наративи, фінансувала прямо або опосередковано РФ. Окрім загальнонаціональних каналів, РФ сприяла створенню регіональних (локальних) медіа, які транслювали російські наративи, особливо у прикордонних регіонах (Луганська, Донецька області). Також регіональні медіа могли бути афілійованими і мати зв'язок із російським бізнесом (наприклад, ТРК «Алекс») або бути частиною політичних проєктів (наприклад, «Партія Регіонів»). Важливим елементом творення спільного інформаційного простору і впливу на українське суспільство з боку РФ було створення єдиного інтернет-простору через популяризацію російських соціальних мереж («Вконтакті», «Однокласники» (рос. – «Вконтакте», «Одноклассники»), «Телеграм»), російських інфлюенсерів, блогерів.

Після окупації Криму РФ продовжувала чинити вплив на українське населення підконтрольних Уряду України територій, зокрема Херсонської області. Такий інформаційний вплив відбувався завдяки «захопленню» частот мовлення радіостанцій FM-діапазону.

1.3. Вплив російської культури на українських громадян був дуже активний, і він не припинився в момент здобуття Україною незалежності. Центральною в гуманітарній політиці РФ була ідея про «один народ», тобто єдність українського та російського народу, але з позиції меншовартості українського народу. Також РФ активно забезпечувала свою присутність на території України, зокрема в Криму.

РФ активно фінансувала діяльність російських культурних центрів і «домів» на

території Криму, а також проводила на території України, зокрема на території Кримського півострова, чимало різноманітних культурних заходів і фестивалів задовго до початку окупації.

Окремим каналом розповсюдження впливу РФ на територію України, зокрема територій, які нині окуповані, була УПЦ МП. Священники УПЦ МП не засудили окупацію Криму, а натомість освячували військову техніку РФ. На Донеччині одним із центрів розповсюдження російських наративів вважається Свято-Успенська Святогірська лавра (монастир УПЦ МП у Святогірську, Донецька область). За різними повідомленнями, монастир активно підтримував вторгнення РФ на Донеччині у 2014 році: окрім організації масових молебнів на підтримку представників збройних угруповань ДНР, ієромонахи монастиря брали безпосередню участь у бойових діях на боці проросійських парамілітарних угруповань.

1.4. Освіта є надважливим фактором формування політичної нації, забезпечення наступності знань, передачі історичних і культурних наративів. Для освіти на територіях Кримського півострова, Донеччини та Луганщини, окупованих у 2014 році, були характерні системний вплив РФ, переважне використання російської мови у навчанні на всіх рівнях

(від дошкільних закладів до закладів вищої освіти). На території України, зокрема на Кримському півострові до початку окупації території у 2014 році, функціонувало декілька філіалів навчальних закладів РФ. РФ використовувала різні шляхи впливу на українську молодь: залучення до навчання у РФ, поширення впливу на молодь через російські соціальні мережі, організація військово-спортивних ігор, створення комп'ютерних ігор, зокрема на історичну тематику, які передбачають різні форми протистояння між Україною та Росією, тощо.

1.5. РФ чинила суттєвий вплив і на політичне та суспільне життя в Україні. Через підконтрольні політичні партії поширювалися проросійські наративи, позиція щодо безальтернативності шляху розвитку України спільно з РФ і посилення інтеграційних процесів між країнами. Щодо громадських об'єднань важливо зауважити помітну тенденцію створення та/або підтримки різноманітних мисливських організацій, козачих організацій (кубанські козаки, соборне козацтво тощо), громадських організацій ветеранів правоохоронних органів, спецслужб, військових, які активно взаємодіяли з аналогічними структурами в колишніх країнах СРСР і члени яких у подальшому ставали кадровою основою для комендатур під час окупації.

РОЗДІЛ 2.

Використання грубих порушень прав людини для підкорення цивільного населення (від захоплення територій до встановлення влади) частини території України

2.1. Захоплення українських територій РФ у 2014 відбувалося за іншим сценарієм, ніж у 2022 році, через низку причин: від політичної кризи в Україні внаслідок втечі колишнього президента до можливості РФ вести активну політику «м'якої сили» в Україні безперешкодно, роками поширюючи свій вплив в інформаційній, політичній, культурній, освітній сферах тощо. Скориставшись вразливістю України внаслідок цих впливів та свідомо приховуючи початок збройної агресії наративами щодо «самовизначення населення», використання власних військових без знаків розрізнення чи взагалі під виглядом цивільних РФ окупувала Кримський півострів. При цьому на східних територіях України був використаний інший сценарій – незважаючи на фактичну участь російських збройних сил у веденні бойових дій та контроль над особами, які в подальшому зайняли керівні посади в окупаційних органах влади, РФ намагалася демонструвати свою «підтримку», а не прямий контроль над цими територіями, визнаючи «незалежні» утворення та їхню «самостійність». У 2022 році РФ обрала інший сценарій, прямо не приховуючи збройну агресію.

2.2. Спротив місцевого населення на територіях, що захоплювала РФ, здійснювався як у 2014, так і в 2022 році. Найбільшою відмінністю було відчуття підтримки та можливості спиратися на державні структури, місцеву владу в разі ухвалення рі-

шення про опір. За чіткої та однозначної державної позиції щодо факту вчинення агресії з боку РФ та необхідності спротиву російському наступу, місцеве населення відчувало більше впевненості в можливості успіху власного локального спротиву.

Вірогідно, посилення рівня насильства задля швидкого підкорення населення з боку армії РФ обумовлено саме цими міркуваннями: за наявності державного опору та внаслідок спротиву на місцевому рівні, який мав потенціал перерости в тривалий, РФ обрала методи жорстокого придушення будь-яких проявів нелояльності.

Грубі порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, що вчинялися представниками РФ на цьому етапі, не були випадковістю, необережністю чи ексцесом виконавця. Вони відбувалися не в одному населеному пункті, у різних регіонах України, різними російськими підрозділами, які, однак, керувалися єдиною метою та методикою її досягнення. Порушення були спрямовані на якомога швидше взяття територій під російський контроль, будь-якою ціною, та залякування місцевого населення, придушення будь-яких проявів нелояльності та спроб спротиву подальшій російській окупації.

2.3. Напади на цивільних осіб, цивільну інфраструктуру та невибіркові напади, які не враховували шкоду, яку вони могли нанести цивільним, стали одним із пер-

ших інструментів російського вторгнення, адже вони не потребували попереднього встановлення контролю над територією. Обстріли пологового будинку № 3 і лікарні в Маріуполі, авіаудар по будівлі Маріупольського драматичного театру, неодноразові обстріли житлових районів Чернігова, пункту видачі гуманітарної допомоги в Харкові після початку повномасштабного вторгнення не були продиктовані військовими цілями. Статус цих об'єктів як цивільних, а також факт перебування у них великої кількості цивільних осіб не приховувалися. Напади на ці об'єкти та жертви серед цивільного населення були очікуваним і бажаним результатом для представників РФ, «покаранням» за непідкорення та одночасно попередженням – такі ж напади продовжуються, якщо територію не буде захоплено. Крім того, саме такі обстріли були першим засобом захоплення населених пунктів, через залякування та позбавлення місцевого населення доступу до базових потреб – води, світла, опалення, зв'язку.

2.4. Для забезпечення своїх збройних сил та унеможливлення ефективного спротиву з українського боку представники РФ також використовували практику «живих щитів». Російські військові самі розміщалися та розташовували військову техніку в житлових кварталах, поряд із цивільними об'єктами. При цьому вони також обмежували можливість цивільних осіб покинути ці території, змушуючи залишатися в своїх домівках, наражаючи їх на небезпеку.

2.5. Одним із засобів контролю над місцевим населенням і втримання контролю над тільки захопленою територією стало обмеження можливості виїжджати з цієї території. Ця практика також мала початок ще у 2014 році. Представники РФ встановили обмеження щодо переміщення населення з/на територію окупованого Криму відповідно до незаконно розповсюдженого російського міграційного законодавства, які були визнані ЄСПЛ порушенням права на свободу пересування. Після повномасштабного вторгнення представники

РФ обстрілювали евакуаційні колони навіть після досягнення домовленостей про їх організацію та обстрілювали цивільних, що намагалися евакуюватися самотужки. Іншим проявом цього порушення ставала заборона виїжджати з населеного пункту навіть у межах території, яку контролювали представники РФ, зокрема, якщо такий виїзд був необхідний з гуманітарною чи життєво необхідною метою – доступу до медичної допомоги чи медикаментів.

2.6. Постачання гуманітарної допомоги також стало засобом контролю та перевірки лояльності місцевого населення до представників РФ. Обмежуючи можливість постачання гуманітарних вантажів з боку України та міжнародних організацій, затримуючи осіб, які намагалися доставити гуманітарну допомогу, РФ створювала вакуум предметів першої необхідності, змушуючи місцеве населення повністю залежати від наявних запасів і покладатися на російську допомогу.

2.7. Система «фільтрації», яку розгорнула РФ із самого початку повномасштабного вторгнення, містить низку порушень, зокрема права на приватність через надмірне та неналежне збирання персональних даних, невиправдану тривалість процедури і психологічний тиск, незаконне затримання та насильницькі зникнення, жорстоке поводження і катування, а також сексуальне насильство. Всі види «фільтрації», що втілюють представники РФ, спрямовані на обмеження пересування та виявлення осіб, які, на думку представників РФ, перешкоджають або можуть стати перешкодою для вкорінення російського контролю над територією через свою позицію.

2.8. Іншим видом контролю над пересуванням і діями місцевого населення на захоплених територіях стали примусове переміщення українців у межах окупованої території, депортація до РФ та РБ. Точні цифри примусово переміщених і депортованих до та з початку повномасштабного вторгнення невідомі у зв'язку з обмеженням доступом до окупованих територій Украї-

ни та території РФ, а цифри, які озвучують офіційні джерела РФ у 5,4 млн «біженців», включно з 744 тис. дітей, неможливо підтвердити. Незважаючи на публічні обґрунтування цього переміщення як «евакуації», переміщення не відповідали вимогам міжнародного гуманітарного права та здійснювалися без єдиних дозволених для цього підстав.

2.9. Окремо РФ концентрувалася на примусовому переміщенні та депортації українських дітей. Відповідно до українських даних, депортованими та/або примусово переміщеними вважаються 19 546 дітей, однак реальні цифри, вірогідно, значно більші. Депортації та примусове переміщення дітей здійснювалися під різними приводами — «евакуація», «лікування», відправлення у табори. Крім того, після депортації українські діти також піддаються примусовій паспортизації та передаються в російські сім'ї. Переміщення та депортації дітей здійснюються з основною метою — знищення їхньої української ідентичності та перетворення їх на росіян.

2.10. Після захоплення території незаконні затримання та насильницькі зникнення стали одним із перших способів контролю за місцевим населенням. У 2014 році в Криму активно затримували осіб, які брали участь і готували мирні акції протестів у різних містах півострова. Схожою була ситуація і на сході України, де на окупованих територіях Донецької та Луганської областей місцеве населення незаконно затримували за підозрою в «шпигунстві», підтримці українських військових тощо. Під час повномасштабного вторгнення ця практика лише розширювалася. Увага представників РФ була націлена на конкретні групи: колишніх військовослужбовців, зокрема учасників АТО, представників місцевої влади, правозахисників та активістів, а також тих осіб, які сприймалися представниками РФ як такі, що тим чи тим чином виражають свою підтримку Україні. Враховуючи відсутність на цей момент тривалого контролю над територією, утримувалися такі особи у «стихійних місцях

утримання», умови утримання в яких були неналежними та самі собою становили нелюдське поводження. Незаконні затримання та насильницькі зникнення місцевого населення — свідомо політика представників РФ, спрямована на досягнення кількох цілей: контроль над тими групами населення, які могли б стимулювати спротив окупації, та тиск і залякування всього місцевого населення через демонстрацію того, що може відбутися з тими особами, які будуть сприйняті як противники російської влади на території.

2.11. Незаконні затримання систематично супроводжувалися катуваннями або жорстоким поводженням. Ці практики у 2022 році також не були новими — численні випадки катувань під час і після незаконних затримань і насильницьких зникнень фіксувалися на ТОТ України з 2014 року. Зокрема, активістів у Криму після викрадень представниками РФ утримували в підвальних приміщеннях, застосовували до них побиття та інші методи катувань. Незаконне утримання та катування місцевих жителів і затриманих на блокпостах при в'їзді на окуповану територію громадян України відбувалися і на східних територіях. Одним із найбільш сумнозвісно відомих умов утримання та жорстокістю катувань є незаконне місце утримання «Ізоляція» у Донецьку. Загальні умови утримання самі собою не відповідали мінімальним вимогам. Практикою, повторюваною в різних регіонах, були також психологічні знущання над затриманими — примушування співати російський гімн і пісні (наприклад, «Катюшу»), залякування, а також вплив на утримуваних через страждання інших — катування проводилися так, щоб інші утримувані, які перебували в камерах, чули крики. Представники РФ також застосовували методи катувань, які повторювалися в різних регіонах та, відповідно, під різним командуванням. Катування у всіх регіонах майже завжди супроводжувалися допитами та мали конкретні цілі — здобути інформацію про Збройні Сили України, осіб серед місцевого населення, які підтриму-

ють або можуть підтримувати ЗСУ, схилити затриманих осіб, зокрема представників місцевої влади, до співпраці, залякати та попередити будь-який подальший спротив, а також як метод покарання за реальну або уявну підтримку України чи спротив окупації. Втім, катування представники РФ можуть практикувати як садистську практику, без жодної окремої мети.

2.12. Вбивства та позасудові страти також були частиною закріплення контролю над захопленими територіями і мали систематичний характер. Одним із найяскравіших прикладів є вбивства та позасудові страти, скоєні в Бучі представниками РФ, яких згодом президент РФ нагородив за «стійкість і відвагу», присвоївши бригаді звання «гвардійської». Однак не лише виокремлена бригада вдавалася до цього злочину задля контролю та залякування місцевого населення — факти вбивств і позасудових страт за різних обставин були зафіксовані в усіх регіонах України, де перебували російські військові. Такі випадки фіксувалися і на початку збройної агресії в 2014 році в Криму та на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Найбільш вірогідно вбивства та позасудові страти представники РФ вчиняли з метою попередити будь-яку реальну чи уявну загрозу, яку представники місцевого населення могли становити для здійснення влади на захопленій території. Позасудові страти також слугували попередженням для інших осіб на території, контрольованій РФ, щодо можливих наслідків спротиву. Позасудові страти осіб, які перед тим зазнали незаконного затримання та катувань, могли бути покаранням за відмову від співпраці, способом усунення таких осіб або приховуванням фактів інших злочинів, вчинених представниками РФ.

2.13. Окремим об'єктом атак із боку РФ під час захоплення територій під час повномасштабного вторгнення стали атаки на осіб, які мають формальну та неформальну владу та вплив на місцеві громади (представники ОМС, державних адміністрацій, активісти тощо). На відміну від попередніх практик, цю практику РФ масово не застосовувала у 2014–2015 роках. Вірогідно, поясненням є вже викладена вище гіпотеза, що у 2014 році РФ встановила свою владу на захоплених територіях без застосування системної практики переслідування представників місцевого самоврядування. Однак у 2022 році, маючи менше засобів впливу в межах застосування «м'якої сили», зустрівши спротив на локальному рівні, який спирався на чітку позицію центральної влади щодо необхідності протидії збройній агресії, РФ зосередилася на тиску та переслідуванні місцевої влади будь-якими методами. Представники РФ пріоритетно намагалися залучитися підтримкою представників місцевої влади через заохочення або залякування. У разі відмови від співпраці представників влади незаконно затримували або намагалися примусити до неї, використовуючи членів їхніх родин як заручників. Затримання представників влади також використовувалося для ізоляції їх від громади, створення серед місцевого населення відчуття незахищеності та відсутності будь-якого контролю над справами в громаді, окрім російського. Ці дії були спрямовані на перехід на наступний етап підкорення місцевого населення — встановлення влади, цивільної адміністрації, яка стане засобом впровадження російських політик на місцевому рівні на ТОТ України.

РОЗДІЛ 3.

Системні практики порушення прав людини під час утримання контролю над територіями (грубі порушення, політики)

3.1. Окупацію українських територій як у 2014 році, так і в 2022 році РФ не розглядала як тимчасову. Всупереч нормам міжнародного гуманітарного права, які покликані забезпечити тимчасовість режиму окупації, як-от заборона поширювати власне законодавство, втручатися без потреби в управлінні територією тощо, РФ спрямувала всі зусилля не лише на захоплення, а й на утримання цих територій. Основною та кінцевою метою цих порушень є «інтеграція» населення ТОТ України в правову реальність РФ, забезпечення повного контролю над цивільним населенням окупованих територій, його перетворення на «нових росіян», розірвання їхнього зв'язку з Державою Україна та фізичного витіснення із захоплених територій тих, хто є нелояльними і так і не підкорився РФ та окупаційній владі.

3.2. Проведення незаконних так званих референдумів щодо статусу окупованих територій (АР Крим, м. Севастополь, а також окупованих територій частин Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей), які суперечать як основоположним принципам міжнародного права, так і українському законодавству, є яскравим прикладом використання РФ демократичних інститутів для легітимізації власних протиправних дій. Окрім власне незаконного включення цих територій у свій склад, РФ поширила на ТОТ України дію свого законодавства, політик і системи управління в усіх сферах життя, власних систем правосуддя, оподаткування, соціального захисту та надання соціальних

послуг, регулювання приватної власності, освіти, працевлаштування, валюти та митного регулювання, аж до зміни часового поясу.

3.3. Окремим напрямом впливу є контроль над ідентичністю місцевих жителів. Частина порушень, що стосуються свободи вираження поглядів, доступу до інформації, можливості користуватися власною мовою та культурою, особливо серед дітей та молоді, спрямовані на заборону проявів української ідентичності та у довгостроковій меті – на знищення української ідентичності на окупованій території. З цією ж метою РФ веде цілеспрямовану політику знищення української культурної сфери на ТОТ України, спрямовуючи особливу увагу на ті об'єкти культурної спадщини, які важливі для української історії, є свідченням її незалежності та суперечать російському наративу «єдиного народу» та «спільної історії».

3.4. Окрему увагу РФ приділяє обмеженню релігійної свободи, також виділяючи це як аспект української ідентичності. Окрім знищення релігійних споруд, РФ веде політику переслідування окремих конфесій та релігійних діячів на ТОТ України: у релігійних спорудах проводять «рейди», фіксують присутність вірян на служіннях, будівлі, що належать громадам, відбирають і передають іншим російським організаціям чи установам. Окремі релігійні громади РФ оголошує «екстремістськими», як-от Свідків Єгови та Хізб-ут-Тахрір аль-Ісламі.

3.5. РФ, ставлячи перед собою ціль повністю і невідворотно включити ТОТ України

в свій склад та зробити їх повернення під контроль України неможливим, концентрується на перетворенні всього населення цих територій на росіян. РФ створює умови для цивільного населення, за яких проживання на окупованих територіях без отримання російського паспорта й інтеграції в правову дійсність РФ є неможливим. Особи без такого документа стають фактично «іноземцями» на власній території з підвищеною увагою до себе спецслужб РФ, обмеженням права перебування, без можливості отримання медичного та соціального захисту, обмеженням чи позбавленням прав власності, освітніх і трудових прав тощо. Таким чином, РФ також змінює демографічний склад населення – примушуючи до виїзду тих, хто не погоджується отримати паспорт і не може без нього вижити, та примушуючи тих, хто залишається, до «демонстрації лояльності».

3.6. Особи, які одержують паспорт громадянина РФ, можуть ставати військовозобов'язаними. Як наслідок, численні випадки залучення цивільного населення окупованих територій на війну проти власної країни. Військовий призов в РФ розповсюджувався на територію АР Крим і м. Севастополь від початку окупації у 2014 році. За цей час було реалізовано 20 призовних кампаній, остання з яких завершилася 31 грудня 2024 року, та призвано до лав збройних сил РФ щонайменше 50 тис. кримчан, більшість з яких імовірно є громадянами України. Незважаючи на ілюзію «незалежності» так званих «ЛНР / ДНР», РФ активно залучала місцеве населення до участі у власних збройних силах. Жителі окупованих районів Донецької та Луганської областей підпали під «загальну мобілізацію», яку оголосили голови окупаційних адміністрацій на окупованій території Донецької та Луганської областей в один день – 19 лютого 2022 року. За інформацією Головного управління розвідки МО України, з початку 2022 року РФ на ТОТ України примусово мобілізувала до своєї армії від 55 тис. до 60 тис. чоловіків. У російських джерелах повідомляється, що на території

так званих «ЛНР/ДНР» у процесі мобілізації було мобілізовано 79 800 осіб. Примус місцевого населення на ТОТ України до служби у російських збройних силах та участі у воєнних діях проти власної держави здійснюється як для збільшення мобілізаційного резерву та чисельності збройних сил РФ, так і для додаткового контролю і залякування. Також через засоби пропаганди служби в збройних силах РФ, зокрема, які спрямовані на дітей, у місцевого населення формується викривлене бачення причин і перебігу російської збройної агресії проти України.

3.7. Російська судова система з'явилася на ТОТ Криму ще у 2014 році, а у 2022 році була поширена на всі інші території України, окуповані до та після 24 лютого 2022 року. Щонайменше судова система, створена Росією в окупованому Криму, вже визнана ЄСПЛ такою, що не є «заснованою законом» у межах статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

РФ намагається легітимізувати попереднє масове насильство через його «нормалізацію» та проведення осіб, які переслідуються, через процедури російської правоохоронної та судової систем, із використанням «антиекстремістського», «антитерористичного» та іншого репресивного законодавства, практик катувань, позбавлення свободи, права на захист, права на нормальний і справедливий суд тощо. Деяким особам, які були затримані незаконно й утримувалися всупереч законній процедурі, у результаті було висунуто офіційні обвинувачення. Додатковим позбавленням засобів захисту стало також захоплення інституту адвокатури на ТОТ України – для здійснення адвокатської діяльності в Криму з 2014 року, а після незаконного включення всіх інших територій до складу РФ, і на всіх ТОТ України, необхідно мати російське громадянство та здати кваліфікаційний іспит на знання російського законодавства. При цьому адвокати, які надають захист громадянам України від політично мотивованих переслідувань РФ, самі стикаються з тис-

ком і переслідуванням з боку окупаційної влади.

3.8. Освіту, як і інші сфери життя на окупованій території, РФ повністю перевела на свої стандарти та включила у власну загальнонаціональну систему. У Криму російська система освіти всіх рівнів законодавчо була поширена ще у травні 2014 року, а з 1 вересня 2014 року перехід відбувся на практиці. Передбачалося, що з початку 2022/2023 навчального року всі школи на ТОТ України працюватимуть за російськими освітніми стандартами. Впровадження російських стандартів на практиці означає знищення української мови та культури; заміну українських підручників російськими; заборону викладання предметів українознавчого циклу, зокрема історії України, викривлення історії України й історії кримських татар; часткову заміну вчителів, які працювали у Криму, російськими педагогами й активне ідеологічне «перевиховання» вчителів. При цьому РФ із самого початку окупації не обмежувалася контролем лише формальної освіти на ТОТ України, а й приділяла багато уваги неформальній освіті, зокрема патріотичному вихованню. З цією метою в школах були відкриті «кадетські» класи, систематично та регулярно проводяться «Розмови про важливе» (рос. — «Разговоры о важном»), що виправдовують збройну агресію проти України, влаштовуються зустрічі та події-вшанування учасників так званої «СВО». На окупованих територіях Росія розгорнула систему молодіжних милітаризованих рухів, спрямованих на виховання з дітей майбутніх солдатів — «Рух перших» (рос. — «Движение первых») (станом на кінець 2023 року осередки цієї організації функціонують у всіх регіонах Росії та на ТОТ України), «Юнармія», «Південьмолодий» (рос. — «Юнармия», «Югмолодой»). У 2023 році в РФ було виділено 67 млрд руб. на патріотичне виховання, що у чотири рази більше, ніж у 2022 році. Все це спрямоване на виховання нового покоління населення окупованих територій, знищення його української ідентичності та заміну її

на відданість РФ й усвідомлення себе як російського громадянина.

3.9. Захоплення інформаційного простору та медіаресурсів було одним із першочергових кроків під час встановлення окупації. РФ заміщає українські медіа російськими, які транслюють пропагандистські наративи; забороняє та переслідує інакомислення та публічну незгоду з діями РФ, піддає кримінальним переслідуванням, депортаціям, залякуванню, арештам і вбивствам незалежних журналістів. РФ встановила контроль і над самим способом доступу до інформації — була припинена робота українських надавачів послуг інтернету, мобільних мереж телебачення та радіо в перші ж тижні повномасштабного вторгнення. Натомість на окупованих територіях з'явилися російські мережі із заблокованим доступом до соціальних мереж, зокрема Facebook і Twitter, до українських новинних сайтів і пошукової системи Google. Захоплення інформаційного простору та медіаресурсів, заміщення українських медіа російською пропагандою, заборона та переслідування інакомислення та публічної незгоди з діями РФ, витіснення незалежних журналістів через їх переслідування, депортації, арешти та вбивства спрямовані на створення єдиного наративу подій, єдиного погляду на російську агресію проти України, історію російсько-українських відносин і неможливості доступу до альтернативних джерел інформації. Контроль інформаційного поля дозволяє РФ маніпулювати суспільною думкою, створювати образ небезпеки, «загрози нацизму», позиції оборони РФ від «колективного заходу» й України і підсилювати неприйняття та страх до українців на підконтрольній Україні території.

3.10. Захоплення майна — ще один метод, який РФ активно використовує для контролю за ТОТ України та місцевим населенням, починаючи з 2014 року. Окрім захоплення та націоналізації власності Держави Україна, окупаційна влада також націлилася на майно великих приватних підприємств, а також на приватну влас-

ність місцевих жителів. Практика привласнення «безхазяйного» майна на ТОТ Донецької області втілювалася ще у 2021 році і передбачала, що майно, яке не має власників, або вони невідомі чи відмовилися від майна, може бути визнане «безхазяйним». Вже наприкінці березня 2024 року процедура вилучення «безхазяйного» майна була передбачена на ТОТ як Донецької, так і Луганської, Запорізької та Херсонської областей. Новоухваленими нормами передбачено, що власникам житла, розташованого на відповідній території, потрібно зареєструвати право власності на житлову нерухомість у «Єдиному державному реєстрі нерухомості» (рос. — «Единый государственный реестр недвижимости») РФ. Якщо відповідний запис у реєстр не внесено, або ж майно має ознаки «безхазяйного» (невикористання, невнесення плати за комунальні послуги протягом року), воно буде вилучене (привласнене). Майнова політика РФ є додатковим засобом унеможливлення залишатися на ТОТ України без отримання російських документів, отримувати дохід без роботи на російському підприємстві, зберігати право власності на майно, не перереєструвавши його за російською процедурою. Всі ці заходи спрямовані на вкорінення російської присутності на ТОТ України.

3.11. Одним із інструментів довготривалого впливу РФ на ТОТ України є знищення українського бізнесу й економічних зв'язків з Україною. На всіх ТОТ України після захоплення територій дії РФ з їх підкорення призводили прямо чи опосередковано до витіснення місцевого бізнесу, заміщення його російським, а також системних практик націоналізації або експропріації власності української держави чи суб'єктів господарювання. Після початку повномасштабного вторгнення на ТОТ України відбувався системний тиск на бізнес. Російська окупаційна влада почала проводити «перевірки» українських підприємств і вимагати перереєстрації бізнесів відповідно до російського законодавства. У разі відмови від реєстрації, існує за-

борона на продаж такої продукції, а сам бізнес і його майно можуть бути націоналізовані. Частину підприємств, зокрема сільськогосподарських, розграбували. РФ вводила на окупованих територіях рублі різко, замінюючи гривневу грошову масу паралельно із заборобою користуватися гривнями під час купівлі-продажу продуктів харчування, медикаментів. У рублях здійснювалися виплати пенсії, грошової допомоги тощо. Також маленькі бізнеси, які використовували гривню для розрахункових операцій, отримували погрози від окупаційної адміністрації. Відповідно ці та інші фактори в комплексі створюють умови, що не сприяє чи навіть унеможлиблює розвиток і ведення бізнесу, особливо який прямо не підпорядкований окупантам.

3.12. Ціллю низки заходів, які РФ продовжує втілювати на окупованих територіях України, є забезпечення невідворотності контролю над територією через розірвання будь-яких зв'язків населення ТОТ з Україною. Крім вже згаданих методів, РФ також схиляє населення ТОТ України до співпраці (колабораціонізму). Заміщуючи місцеве управління новоствореними окупаційними структурами, замість дозволу продовжувати працювати українським установам, РФ не тільки впроваджує нову вертикаль влади, а й не залишає альтернативи місцевим службовцям — вони вимушені або покинути посади, або ж погодитися працювати за новими порядками. Ця ж політика застосовується і через захоплення російськими державними підприємствами об'єктів, які належать державним підприємствам України, як-от захоплення Запорізької атомної електростанції «Росатомом». При цьому роботу в російських органах влади, в установах, на підприємствах Україна розглядає як правопорушення та кваліфікує за статтею 111¹ Кримінального кодексу України як колабораційну діяльність. РФ активно використовує цю практику для посилення свого впливу та для подальшого розірвання зв'язків місцевого населення на ТОТ з Україною, переконуючи, що дороги назад

немає, а повернення української влади на ці території означатиме відповідальність для всіх, хто там залишався. На розірвання зв'язків також спрямована агресивна демографічна політика РФ. Окрім вже згаданих депортацій та примусового переміщення, а також примусової паспортизації місцевого населення, Росія активно заохочує місцеву молодь виїжджати на свою територію для продовження навчання. Окрім заохочення та примусу українських громадян виїжджати з окупованих територій, РФ також проводить активну політику переселення власних громадян на ці

території щонайменше з початку окупації. Росія активно заохочує власних громадян переїжджати на окуповані території, започатковуючи державні програми на кшталт «Земський лікар», «Земський учитель», «Земський діяч культури» (рос. – «Земской доктор», «Земской учитель», «Земской деятель культуры»). Програми також передбачають надання громадянам РФ житла з «державних фондів» і 2 млн руб. одноразової фінансової допомоги. Пільги передбачені і для російських підприємств, які переводять своїх працівників на окуповані території.

РОЗДІЛ 4.

Реагування та протидія агресії РФ (протиправним діям, практикам) на національному та міжнародному рівнях: уроки України

4.1. Наслідки триваючої окупації ставлять перед Україною чимало викликів, пов'язаних як із необхідністю протидіяти системному використанню РФ порушень прав людини для підкорення населення, так і забезпечити підтримку зв'язків із власним населенням на цих захоплених територіях. Результати спеціальної доповіді в цій частині свідчать про важливий досвід, здобутий у розбудові Україною політик реінтеграції та підтримки зв'язків із населенням ТОТ, відновлення та захисту прав потерпілих від наслідків війни. Цей досвід має бути досліджений та може стати корисним для країн-партнерів, які постають перед викликами та безпековими загрозами з боку РФ.

4.2. Після початку російської агресії та окупації Кримського півострова українська влада поступово запроваджувала законодавче регулювання особливостей забезпечення прав громадян із ТОТ і режим на цих територіях. Так, у 2014 році було ухвалено законодавство про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на ТОТ України, а також про забезпечення прав і свобод ВПО. Було визначено обов'язок держави підтримувати зв'язки з громадянами, які проживають на ТОТ України, та вживати заходів для захисту їхніх прав. Лише в 2017 році Уряд схвалив Стратегію інтеграції ВПО, а перша Стратегія деокупації та реінтеграції ТОТ АР Крим і м. Севастополь була ухвалена в березні 2021 року. При цьому з початку війни спостерігалися дискримінаційні практики щодо мешканців ТОТ, а дії влади нерідко характеризувалися

відсутністю системної узгодженої політики, що відповідала б закріпленню у законодавстві гарантіям.

У 2016 році було створено відповідний центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань ТОТ та захисту прав їх населення. Це здебільшого позитивно позначилося на формуванні політик деокупації, підтримки зв'язків із населенням ТОТ України. Однак станом на момент підготовки доповіді діяльність такого міністерства припинена, а його повноваження частково розподілені між іншими. Водночас важливо відзначити позитивний досвід і вплив для підтримання зв'язку з громадянами на ТОТ України відновлення діяльності в екзилі окремих органів влади та правоохоронних органів із тих українських адміністративно-територіальних одиниць, що були повністю окуповані агресором (як-от Кримський півострів).

За час триваючої війни держава набула важливого досвіду відновлення роботи органів влади та прав постраждалих осіб на звільнених територіях, однак Уряд досі не схвалив Стратегію відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій України, що враховує досвід тривалої окупації та потреби відновлення життя на звільнених. Здебільшого залишається не інституціолізованим досвід евакуації органів влади з ТОТ чи зони бойових дій, відсутня правова визначеність щодо наслідків потрапляння в полон особи, наділеної владними повноваженнями, тощо.

Так само було розроблено, але не ухвалено ОГП Стратегію відновлення роботи кримінальної юстиції на звільнених від тривалої окупації територіях. Чималу увагу держава приділяє захисту дітей від негативних наслідків окупації (на 2024 рік близько 1,6 млн українських дітей перебувають на ТОТ), при цьому досі відсутнє єдине бачення щодо реінтеграції дітей та молоді, які перебували в окупації, та відновлення системи освіти після деокупації.

Такі приклади відтермінування рішень держави щодо ТОТ України та їх населення, тенденції з ігнорування питань захисту прав громадян із ТОТ у рекомендаціях з євроінтеграції послаблюють можливості України протидіяти заходам РФ з інтеграції цивільного населення ТОТ у правову, інформаційну, соціально-економічну дійсність країни-окупанта.

4.3. Україна, маючи чималий важливий досвід розбудови заходів реінтеграції та підтримки зв'язків із населенням ТОТ, все ще потребує посилення потенціалу власних політик і практик у цьому напрямі. Системні та масштабні практики порушень прав людини на ТОТ України покликані виконувати завдання РФ не лише з підкорення цивільного населення, а й розірвання будь-яких їхніх зв'язків із власною державою, зокрема розірвання фізичних, правових, соціальних, освітніх, інформаційних, релігійних та економічних зв'язків. Відповідно до викликів тривалої окупації потребують перегляду та посилення з боку України: міжвідомча взаємодія щодо евакуації населення із зони бойових дій; пошук рішень щодо підтримки фізичного зв'язку з населенням на ТОТ, зокрема й через посилення відповідних закордонних дипломатичних установ; належний доступ до пенсійних виплат громадянам із ТОТ; отримання документів про народження та смерть на ТОТ, процедури підтвердження зареєстрованого місця проживання на ТОТ України та відповідно ідентифікації особи; визнання результатів освіти, здобутих у закладах освіти на ТОТ; врахування інтересів потерпілих від наслідків російської агресії до 2022 року

при розбудові компенсаційних механізмів; доступ до українського цифрового телебачення та радіомовлення для мешканців ТОТ і прифронтових регіонів; ухвалення урядової Стратегії відновлення державної влади та реінтеграції населення деокупованих територій України та плану до неї; тощо.

4.4. Нині відповідь держави щодо шляхів досягнення справедливості здебільшого зведена до правосуддя, що одночасно є важливим для забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини, але є й певним обмеженням інструментів досягнення справедливості та викликом для спроможності системи правосуддя. З початку російської агресії в 2014 році основний масив роботи з документування порушень прав людини в державі на себе взяли правозахисні організації, які подекуди мали доступ до цих територій та більшу довіру свідків і потерпілих. Фактично з 2016 року було розпочато системну розбудову архітектури національної правоохоронної системи та прокуратури з розслідування міжнародних злочинів (від ухвалення відповідної стратегії прокуратури АР Крим і м. Севастополь до створення у складі ОГП Департаменту нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту). За десять років держава отримала унікальний досвід документування злочинів за відсутності доступу до місця їх вчинення, роботи з цифровими доказами, підвищення кваліфікації фахівців кримінальної юстиції, взаємодії з Офісом Прокурора МКС тощо.

На час підготовки доповіді ОГП повідомляє про понад 170 тис. міжнародних злочинів та злочинів проти основ національної безпеки лише за час повномасштабного вторгнення РФ (обсяг злочинів за весь час війни в рази більший, що було б викликом для будь-якої країни). При цьому держава комунікує тему справедливості здебільшого через забезпечення правосуддя за злочини внаслідок війни, а правоохоронна система стала ключовою точкою входу всіх очікувань потерпілих на справедливість. Водночас окремі дослідження демонстру-

ють, що понад 80 % осіб не бажають брати участь у правосудді через зайву бюрократизацію, неефективність «заочних» проваджень, тривалість цих процесів тощо. Також не корелює з баченням суспільства справедливої відповідальності за співпрацю з окупантом визначена державою надмірна криміналізація колабораційної діяльності. Тисячі відповідних кримінальних проваджень створюють непомірне навантаження на правоохоронну систему та підживлюють страхи громадян із ТОТ щодо можливих наслідків реінтеграції територій після їх звільнення. Тож хоча правосуддя є важливим елементом подолання наслідків війни, проте забезпечення справедливості не може та не має зводитись лише до інструментів правосуддя. Додаткової уваги з боку влади потребують такі теми, як соціальна згуртованість, політика пам'яті та меморіалізації, інструменти відновлення довіри до влади, зокрема й на звільнених територіях (люстрація). Ці заходи в комплексі сприятимуть зниженню соціальної напруги, сформувавши важливі складові передбачуваної політики подолання наслідків війни та відновлення життя після деокупації.

4.5. Політико-правові заходи української влади щодо протидії агресії РФ і порушенням прав людини на ТОТ України створюють важливі прецеденти фіксації та оцінки наслідків окупації. При цьому заходи реагування міжнародних політичних і правозахисних механізмів на порушення прав людини на ТОТ України мають здебільшого декларативний характер та РФ їх ігнорує. З початку окупації українських територій у 2014 році Україна зайняла активну позицію задіяння політико-правових заходів на міжнародному рівні. 27 березня 2014 року ГА ООН ухвалила першу резолюцію про підтримку територіальної цілісності України (реакція на окупацію Криму), а 7 квітня 2022 року – резолюцію щодо призупинення членства РФ у Раді ООН з прав людини (відповідь на повномасштабне вторгнення РФ). За час збройної агресії загалом було ухвалено десятки резолюцій ГА ООН, ПАРЕ,

Європейського Парламенту тощо на підтримку територіальної цілісності України та щодо засудження порушень прав людини на ТОТ. Парламенти щонайменше 40 іноземних країн ухвалили понад 200 рішень щодо підтримки територіальної цілісності України, засудження порушень прав людини чи прав корінних народів унаслідок окупації. Верховна Рада України за час війни так само неодноразово ухвалювала відповідні заяви, зверталася до міжнародних організацій і парламентів світу щодо засудження агресії РФ та її наслідків. Серед важливих ініціатив України в цьому напрямі – заснування в 2021 році Міжнародної Кримської платформи, а також Глобального саміту миру та підтримка їхньої роботи. Ці заходи й рішення є важливими для посилення політики «невизнання», санкцій проти РФ та поширення інформації про порушення прав людини в окупації. Водночас ухвалені за ці роки документи мають рекомендаційний характер і Росія їх не виконує.

Важливим напрямом роботи України також стали звернення практично до всіх ключових міжнародних механізмів захисту прав людини. У доволі короткі строки як для практики таких механізмів були ухвалені й перші рішення. До прикладу, рішення ЄСПЛ у справах «Україна проти Росії (щодо Криму)» та «Україна та Нідерланди проти Росії» (щодо відповідних територій на сході України). Вони встановлюють час початку окупації українських територій Росією, спростовуючи тези російської пропаганди про «народне волевиявлення» і «добровільність приєднання» територій, а також визначають наявність адміністративних практик із боку РФ, що призводять до порушень прав людини на ТОТ, засади подальшої відповідальності Росії за такі порушення. Також після визнання Україною юрисдикції МКС та ратифікації Римського статуту держава стала повноправним членом МКС і сприяє розслідуванням міжнародних злочинів. МКС вже видав кілька ордерів на арешт, зокрема Президента РФ В. Путіна та високопоставлених військових командирів. Реалізація рішень міжнарод-

них судів здебільшого відкладена в часі через ігнорування РФ своїх міжнародних зобов'язань із початку агресії. Проте вони є важливими прецедентами, а їх виконання має стати однією з ключових вимог до РФ у разі її повернення до цивілізованого світу та зняття санкційного режиму.

Оцінюючи здобутки держави в цьому напрямі, важливо відзначити унікальний досвід розбудови співпраці з неурядовими організаціями в документуванні та розслідуванні злочинів РФ, просуванні питань порушень прав людини на ТОТ у міжнародному порядку денному. Розвиток такої співпраці буде лише посилювати потенціал держави в досягненні справедливості для всіх потерпілих від наслідків війни, сприятиме розбудові довіри до влади та підтримці зв'язків із населенням ТОТ України.

4.6. Практики та патерни порушень прав людини, що Росія розгортає на ТОТ, здебільшого розглядаються та оцінюються в гуманітарному, а не безпековому контексті. Це обмежує можливості реагування та протидії російській агресії. Використання та інструменталізація порушень прав людини для захоплення територій, підкорення населення та ведення агресивної війни потребує глибокого дослідження, зокрема з урахуванням досвіду інших країн Європи. Злочинні практики РФ у сучасній історії ставлять чимало викликів саме для переосмислення безпекових заходів і захисту демократичних держав. Проаналізована в цій доповіді практика інструменталізації РФ порушень прав людини для ведення війни може бути в подальшому універсальзована та масштабована нею для підготовки та розгортання бойових дій чи окупації

територій інших держав (що демонструє досвід окупації Росією українських територій з 2014 по 2024 роки). Вже відомо чимало фактів гібридного впливу РФ на цивільне населення у країнах – членах НАТО, як-от вплив на демократичні вибори через інформаційні технології та соцмережі, вплив на окремі країни через масову паспортизацію та їх колонізацію громадянами РФ, вплив на релігійні об'єднання з боку громадян РФ, які підтримують агресивну війну, інформаційний вплив через російські пропагандистські медіа тощо. Масив зібраних за час російської агресії даних в Україні створює основу для дослідження застосування практик порушень прав людини як інструменту захоплення територій та підкорення населення на них, а відповідно, їх аналізу та напрацювання рішень щодо протидії таким загрозам. Для цих цілей в Україні в партнерстві з зацікавленими країнами може бути розбудовано діяльність Центру з вивчення передового досвіду (за типом мережі Centers of excellence, що є каталізатором трансформацій та посилення можливостей НАТО). У фокусі діяльності такого центру можуть стати питання збору й аналізу даних (зокрема від третіх країн), а також напрацювання рішень з протидії використанню порушень прав людини та демократичних інструментів для підготовки та ведення війни, підкорення територій та їх цивільного населення. Це стане важливим доповненням до вивчення гібридних загроз країнами ЄС та НАТО. При цьому розвиток можливостей штучного інтелекту міг би оптимізувати та посилити ефективність збору й аналізу великого масиву даних.

Рекомендації

За результатами спеціальної доповіді сформовано ключові рекомендації для органів державної влади України та міжнародних партнерів, що мають на меті сприяти покращенню системної протидії та реагуванню на застосування РФ різноманітних інструментів окупації, зокрема через інструменталізацію порушень прав людини.

Україні:

- запровадити в усіх міністерствах Уряду посади заступників з питань ТОТ, захисту прав ВПО та населення, що проживає на ТОТ України, формування політики щодо постраждалих від наслідків російської збройної агресії;
- здійснювати системний збір інформації та аналіз політик і практик, що застосовує РФ на ТОТ України, а також забезпечити використання цієї аналітики при формуванні та коригуванні державної політики щодо ТОТ України, зокрема через заснування та діяльність аналітичного центру при відповідному центральному органі виконавчої влади в структурі Уряду;
- розробити та систематично впроваджувати заходи з протидії політикам РФ у правовій, економічній, культурній, інформаційній інтеграції цивільного населення ТОТ України, а також практик і рішень, що сприятимуть підтримці правових зв'язків з населенням ТОТ України (як-от визнання фактів, що мають юридичне значення, сприяння отриманню паспортних документів, усунення наявних дискримінаційних практик у доступі до прав і послуг тощо), зокрема через схвалення стратегії та плану відновлення державної влади та реінтеграції деокупованих територій України;
- заснувати та забезпечити діяльність Центру вивчення передового досвіду (Centre of excellence) для дослідження та напрацювання рішень протидії використанню порушень прав цивільного населення та правил ведення війни як інструменту підготовки та ведення війни, підкорення територій (збір даних, зокрема від третіх країн, їх аналіз, напрацювання безпечних рішень з урахуванням стандартів НАТО, їх поширення та підготовка навчальних програм, посилення фахівців у цій сфері тощо), із залученням до заснування та розбудови Центру зацікавлених країн – членів НАТО;
- забезпечити повноцінну реалізацію Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року й операційного плану заходів до неї, а також забезпечити розроблення стратегії та відповідного плану на наступний період, з метою підтримки ВПО, які вимушено постають перед питанням повернення на ТОТ України через труднощі з працевлаштуванням, недоступністю житла тощо;
- розробити та затвердити державну Стратегію щодо доступу до освіти дітей та молоді з ТОТ України, зокрема й для сприяння мотивації та забезпечення їх доступу до освітніх послуг на підконтрольній Уряду території України;
- налагодити доступ до аналогового телебачення та українського радіомовлення на територіях, наближених до ТОТ України, забезпечити пошук та опрацювання альтернативних сучасних шляхів і каналів комунікації з жителями ТОТ України;
- посилити потенціал системи кримінальної юстиції для забезпечення правосуддя за найтяжчі злочини, вчинені в умовах збройної агресії проти України, через покращення законодавства, підвищення кваліфікації України;

- розробити та впровадити модель відновлення кримінальної юстиції на деокупованих територіях України із залученням досвіду роботи прокуратур та органів досудового розслідування регіонів України, окупованих із 2014 року;
- забезпечити розслідування адміністративних практик, що призводять до порушень прав людини та міжнародних злочинів на ТОТ України, зокрема встановлення та притягнення до командної відповідальності осіб, причетних до їх ініціювання та впровадження;
- визначити та впроваджувати інші, окрім правосуддя, інструменти досягнення справедливості, як-от політики пам'яті та меморіалізації, підтримка постраждалих, відновлення довіри до органів державної влади тощо;
- сприяти проведенню наукових та академічних досліджень політик і дій РФ, що передували тимчасовій окупації окремих регіонів України.

Міжнародним партнерам:

- продовжувати підтримувати територіальну цілісність України через визнання всіх окупованих РФ територій українськими, а наслідків їх незаконного включення до складу РФ нікчемними (невизнання нав'язаного громадянства РФ, суб'єктності будь-яких «органів влади», виборних чи призначених, на цих територіях, тощо);
- посилити військове забезпечення Уряду для захисту підконтрольних Україні територій та протидії можливому захопленню інших територій і масовим порушенням прав їх цивільного населення в умовах окупації;
- підтримати заснування в Україні Центру вивчення передового досвіду (за типом мережі Centers of excellence, що підтримують трансформацію НАТО) для дослідження та напрацювання рішень протидії використанню порушень прав цивільного населення та правил ведення війни як інструменту підготовки до окупації та подальшого підкорення територій;
- системно моніторити та протидіяти зловживанню РФ демократичними інструментами (функціонування культурних центрів, проведення виборів і референдумів, видача паспортів громадян РФ), а також російським наративам у культурі, медіа й освіті за кордоном;
- сприяти дослідженню використання РФ практик і патернів систематичних порушень прав людини, насильства до цивільного населення, використання демократичних інститутів як інструментів ведення війни проти третіх країн (Грузія, Молдова, Республіка Ічкерія та інші);
- підтримувати створення та розвиток українських студій та академічних досліджень, обмін досвідом і кращими рішеннями щодо подолання наслідків війни, підтримки та реінтеграції постраждалих внаслідок війни;
- сприяти посиленню ефективності міжпарламентських, політичних і правових міжнародних інструментів для ефективної протидії використанню масових порушень прав людини як інструменту захоплення територій, зокрема й через забезпечення невідворотності покарання за такі порушення та злочини.



Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine